

Žánrová a autorská revue súčasnej ukrajinskej literatúry

Viera Žemberová

(Prešov, Slovenská republika)

Vývinové procesy v slovanských literatúrach v strednej Európe od začiatku 19. storočia zblížovali predovšetkým tie kultúrne a národné spoločenstvá, ktoré mali blízke geografické, politické, etnické, spoločensko-organizačné, emancipačné, ale aj mnohé, pre ne však špecifické iné predpoklady a už aj širšie presadzujúce sa najmä kultúrne podmienky na výraznejšie prejavenie svojej identity v zložitom politicko-geografickom rozložení európskeho dobového „života“.

Udalosti európskeho 19. storočia, predovšetkým jeho prvá polovica, dramaticky upravovali vzťahy medzi geograficky i jazykovo „najbližšími“ slovanskými národnými spoločenstvami v strednej Európe, čo prinieslo na dlhé desaťročia úsilie predovšetkým diferenciacného a emancipačného uvádzania sa v rámci slovanského sveta i európskeho prebiehajúceho štátotvorného procesu. Naznačený proces urýchlila a ukončila prvá svetová vojna a jej „výsledky“, ktoré vytvorili na desaťročia „novú“ Európu a ukončili dramatický proces etnickej, kultúrnej a duchovnej identifikácie sa etnika v živote kontinentu, čo sa však mení na ďalší tragický impulz, ktorý prinesie vojnovú tragédiu v 30. a 40. rokoch 20. storočia a etnické strety v časti „slovanského sveta“ na začiatku 21. storočia.

Umenie jednotlivé národné spoločenstvá zblížuje, čo je vyprahnutá sentencia, lenže v slovanskom svete zohrávala vždy zásadnú a aktualizovaným obsahom nasýtenú „skutočnosť“, čo spôsobuje predovšetkým viacero dotykových entít, ako sú jazyk, mentalita, duchovné korene, dejinné skúsenosti a samotné povedomie kultúrneho, názorového či inak spontánne oživovaného slovanského kontextu.

Ukrajinská literatúra, ukrajinský duchovný a národný „zámer“ preniknúť do európskeho myslenia i nazerania na hodnoty tvorivého sveta sa presadzovali dejinne dostupnými spôsobmi: získavaním vzdelania v dobovej cudzine, teda v inej kultúre, programovo oživovaným formovaním národnej inteligencie, duchovnosti a umenia v konfrontácii voči spoločenstvám vývinovo nadradeným (ruský, poľský kontext) a emancipačne voči spoločenstvám svojim národným vývinom nie tak vzdialeným (slovenský, český kontext).

Európsky „priestor“ aj v kultúre slovanských spoločností korigujú politické procesy po ukončení druhej svetovej vojny. Vznik štátnych foriem ako výsledok mocenského delenia európskeho kontinentu spôsobil, že vznikli do konca 20. storočia také útvary, ktoré mozaikovito z podložia politickej tézy, ideovej dogmy, „globalizujúcej“ umeleckej metódy a tézy o spoločenskej objednávke „zostavili“ územne veľkú a predovšetkým ideologicky prepojenú „národnú“ literatúru i napriek odlišným vývinovým podmienkam, čo však, popri iných impulzoch, podnecovalo otváranie nových metodológií výskumu v komparatistike, medziliterárnosti a zosilnilo predovšetkým význam a hodnoty odvodené z pramenného a aplikovaného areálového dotyku medzi kultúrami slovanského i neslovanského prvku na kontinente.

Ďalším oživeným činom, ktorý reagoval na jestvujúce podmienky, na potrebu udržať kultúrnu identitu jednotlivého v zovšeobecnenom spoločenstve, navyše v dejinách kultúry ho vždy sprevádzali inšpiratívne etnické a kultúrne následky, boli premyslené prieniky formou umeleckého prekladu. Táto cesta sa opakovane osvedčila, sprevádzajú ju výrazné generačné vystúpenia prekladateľských škôl, ako aj dnes už klasické edičné programy v dejinách jednotlivých národných knižných vydavateľstiev a ich edičných programov.

Na tradíciu monotematických prierezov v národných literatúrach si čitatelia periodika Revue svetovej literatúry privykli ako na koncepčný čin, ktorý spravidla predchádza profilovému alebo reprezentatívnomu titulu etablovúcemu konkrétnu národnú literatúru buď v jej vývinovom, alebo aktuálnom „priereze“.

Pôsobiaci „otvorený“ knižný trh so všetkými danosťami i očakávaniami, ktoré môžu nastať v nesúlade ambícií kultúrneho záujmu na jednej strane a vydavateľského marketingu a takmer vždy so zložitými procesmi finančného zázemia, sa vracia aj k slovanským literatúram, o ktorých – okrem odborníkov a profesionálov – širšia kultúrna verejnosť nemala posledné desaťročia serióznejšie informácie. Ak sa v tejto súvislosti pripomenie ukrajinská literatúra, nebude to nevhodný príklad. S nostalgiou čitateľa si možno spomenúť na dávnejšie výrazné edičné činy vydavateľstiev Slovenský spisovateľ či Východoslovenské vydavateľstvo, kde sa koncentrovali etablovaní alebo generačne sústredení prekladatelia na slovanské jazyky a prinášali v nových výkladoch a prekladoch nielen klenoty z klasického fondu slovanských národných literatúr, ale keď na to vznikli vydavateľské a kultúrne podmienky, v preklade prinášali autorov „z bielych miest“ jednotlivých národných literárnych spoločností.

Periodikum Revue svetovej literatúry¹ vo svojom prvom čísle v roku 2009 nazrelo do autorsky členitej ukrajinskej literatúry troma líniami: prvá patrí prekladateľom, druhá

1 *Revue svetovej literatúry, časopis pre prekladovú literatúru*, XLV, 2009, 1. ISSN 0231-6269. Šéfredaktorka Jarmila Samcová. V tomto čísle RSL, popri bloku ukrajinskej literatúry, sú prekladové čísla z maďarskej, srbskej, ruskej, francúzskej, anglickej a rakúskej literatúry.

pôvodnej ukrajinskej literárnej vede o aktuálnej ukrajinskej tvorbe a tretia,² prirodzene, sa stáva epicentrom spomenutých dvoch línií, ide o autorov prijímaných pôvodným kultúrnym kontextom za svojich reprezentantov nového, moderného, ukrajinského pre ich básnickú alebo prozaickú tvorbu.

Revue svetovej literatúra v prvom čísle urobila nezvyčajne záslužný čin, dala príležitosť renomovaným prekladateľom z ukrajinčiny do slovenčiny³ (Juraj Andričík), no popri nich aj tým nádejným spomedzi mladých či začínajúcich znalcov ukrajinskej literatúry (Valéria Juríčková). Objektívne treba pripomenúť, že prekladateľská línia v tomto čísle je presvedčivým záberom, no predsa len torzom z aktívnych prekladateľov medzi týmito literatúrami, čo však spätne naznačuje, že táto jazyková odnož prekladateľstva v slovenskom kultúrnom prostredí má o dôstojnú budúcnosť „postarané“.

Priesečníkom bloku o súčasnej ukrajinskej literatúre sú *Generačné pocity od I. M. Andrusjaka* s podtitulom *Ukrajinská literatúra na konci 20. a 21. storočia*. Postup, aký si Andrusjak zvolil, sa sústredil na rekonštrukciu spoločensko-politického kontextu a politicko-kultúrneho podložie či praxe, teda na kontextový výklad stavu ukrajinskej literatúry na konci 20. storočia. Náučne a informačne, to predovšetkým, pripravený výklad zaväzujú predovšetkým v neslovanskom kultúrnom prostredí, pretože len s malými odchýlkami sa kultúrne a spoločenské procesy „odohrávali“ svojou ideológiou a praxou aj v ďalších slovanských literatúrach na konci 20. storočia. Do podstaty vnútorného stavu, teda do mozaiky literárneho a kultúrneho života sa I. M. Andrusjak dostáva v tom okamihu, keď predstavuje postupom výkladu vnútornej atmosféry rozpätie ukrajinskej literatúry (aktualizácie „chimerického románu“), postmoderna je aktualizovaná tvorbou literárnej skupiny Bu-Ba-Bu, no viac pozornosti sa venuje tomu okruhu autorov, ktorí sa buď z druhového, či z tematického uhla dostávajú do súladu „s ironickou tradíciou“ ukrajinskej národnej literatúry. V časti *Próza, esejistika, dráma*⁴ sa formou „generačných pocitov“ autora článku predstavujú v mikrozáznamoch nové mená, vžitá mená, obľúbené mená súčasných ukrajinských básnikov a prozaikov, ktorí sú reálnou súčasťou modernej európskej kultúry práve svojimi prekladmi do ďalších kultúrnych jazykov, na čo upozorňujú ich biograficko-bibliografické strohé profily.

Podmienka kultúrnej frekvencie istej autorskej dielne pravdepodobne vstúpila aj do výberu tých autorov a textov, ktorí sú uvedení v slovenskom preklade do aktuálneho slovenského kultúrneho povedomia. Či už ide o poviedky Vasyľa Habora, Jevhenije

- 2 „Výber zo súčasnej ukrajinskej literatúry pripravili Taťjana Lichtejová a Marija Kozaková,“ aktualizované z *Revue svetovej literatúry*, XLV, 2009, 1, s. 1.
- 3 Pod názvom *Prekladatelia RSL 1/2009*, s. 109 – 110, sú zverejnené profily prekladateľov z prvého čísla, ktorí sa sústredili na „novú“ ukrajinskú literatúru: Juraj Andričík, Valéria Juríčková.
- 4 *Revue svetovej literatúry*, XLV, 2009, 1. *I. M. Andrusjak: Generačné pocity*, s. 59 – 61.

Kononenkovej, Dmytra Košela, Taťjany Lichtejovej, Oksany Zabužkovej a verše Vasyľa Kuzana, Ihora Rymaruka, Vasyľa Herasymjuka alebo Pavla Voľvača. To, čím sa súčasná ukrajinská literatúra zvyraňuje, možno predovšetkým ako argument na ohlasované „generačné pocity“ – tak na strane vytvorenej z autorského i prekladateľovho „textu“ – naznačí rozprávačská i motivická uvoľnenosť, premyslená motivická vertikálna verša, šírka pocitového zázemia v krátkej próze s prevažujúcou reflexívnosťou, ponornosťou i ponurosťou v dotykoch medzi „skutočnosťou“ a umelcom. Zvlášť poézia súčasnej ukrajinskej literatúry si uchováva svoju zvnútornenú väzbu na osobitosť svojej národnej kultúry, ktorú sprevádzajú motivické variácie na prírodné, intímne, existenciálne vyznania, ale aj emocionálne ponory do smútku, do vidín konečnosti toho, čo sa spojilo so životom človeka.

Tí autori, ktorých si Taťjana Lichtejová a Marija Kozaková „editorsky vybrali“, sú spravidla v európskom literárnom svete známi svojou tvorbou, ako je „módna“ Oksana Zabužko, no v tomto časopiseckom výbere sa pod kožu čitateľa naisto dostane svojimi poviedkami *Nové pančušky* a *Päť minút nežnosti* Jevhenija Kononenková. V príbehoch komorných, lebo také prevažujú, sa rozvinú archetypové tragédie vzťahového, rodového i spoločenského, ale predovšetkým literárneho „dôkazu“ o tom, že nič sa nemení na úsilí jednotlivca nájsť, uchovať si seba a napokon taký sa nechať zlomiť a zničiť tým, čo sa chápe a praktikuje ako tradícia sociéty či etnika zakliata do medziľudských vzťahov, alebo ako dôsledok osudu naplneného krutosťou, bolesťou, zlom, zatrpknutosťou a rezignáciou na život.

Poviedka oddávna veľmi úspešne prežíva najrozličnejšie literárne krízy, druhové a žánrové diskusie, generačné vzopätia sa do revolty, experimentovanie s poetikou, ba bez otrasov prechádza aj predpovedami o zániku či relativizovaní svojho žánru, no a keď sa o nej „hovorí“, vtedy sa jej poviedke spravidla venuje „hľadačská, nekonvenčná“ pozornosť autora, sústredeného na látkovú a tematickú zázemie nezabývané v poviedke.

Poviedka má tú nezastupiteľnú vlastnosť, ktorú jej vtlačá forma žánru, čo však musí za ňu zodpovedať genológia dotvorená naturelom a dejinami národnej literatúry, ktoré si v čase a dejinnom i kultúrnom kontexte vycibrili „svoju“ noetickú a estetickú formu žánru poviedky. A s týmto horizontálnym záberom do inovácie tematiky i nepriamo aj formy a s vertikálnou noetického vyrovnávania sa s autorovým poznaním, emóciami a subjektom poviedky sa možno úspešne zoznámiť v antológii *Expres Ukrajina*.⁵

Exkluzívny názov antológie sústreďí pozornosť na jej názov, označenie *expres* neskôr nezíska podporu, ale výber autorov a ukážky z ich poviedkovej tvorby zaujmú dôkladne.

5 KINDLEROVÁ, R. (ed.): *Expres Ukrajina. Antologie současné ukrajinské povídky*. Zlín: Kniha Zlín. Edice Neewit, svazek 7, 2008. 323 s. ISBN 978-80-87162-39-2.

Poviedka svojím žánrovým podložím ostáva nadčasová, flexibilná, tematicky „všemocná“, autorskou poetikou jedinečná a kultúrne osobitá, dokáže sa vyrovnáť s akokoľvek nasmerovanými funkciami, ktoré si od nej spoločenský kontext „sľubuje“, pritom nemusí rezignovať na svoje genologické opisy⁶ a relativizovať vlastný kultúrny národný pôdorys.⁷

Expres Ukrajina prináša široko koncipované autorské tvorivé profily tematiky, poetiky a noetiky, ktoré dokáže poviedka „uniesť“, naznačuje jej tematickú, mentálnu a estetickú diferencovanosť v jednom kultúrnom spoločenstve, ale spätne vypovedá o mravnej a emocionálnej hĺbke toho i čoho, o čom sa „vypovedá“.

Editorka Rita Kindlerová o zvolenom zábere a šírke „výpovede“ uvažuje ako o *Barevné hravosti súčasné ukrajinské literatúry*.⁸ Čaro postmoderného závanu vo východoeurópskych literatúrach neobišiel ani ukrajinskú poviedku, čo naznačujú odvolania sa Rity Kindlerovej na práce Tamary Hudorovej, táto autorka si popri postmoderne v národnej literatúre všíma aj feministické procesy v európskej umeleckej literatúre, a Vitalija Chermetského. Najskôr pre vývinové dotyky presakujúce do súčasnosti upiera svoj pohľad na ukrajinské kultúrne podmienky („sovietska literatúra“), a tak začína návratom do šesťdesiatych rokov a necháva otvorený svoj prehľad – výhľad do dnešných dní, a tam už prevažujú autori narodení v päťdesiatych rokoch 20. storočia: Volodymyr Dibrov, Mykola Rjabčuk, Juraj Vynnyčuk, Ljudmila Taranová, Jevhenija Kononenková, Halyna Pahučáková a po nich autori narodení v nasledujúcich desaťročiach: Juraj Andruchovyč, Oleksandra Irvancevová, Otar Dovženko a ďalší.

Zovrieť jeden žáner vo forme antológie vylučuje spontánne jestvovania „čohosi“ spoločného okrem externých podmienok, ktoré viedli k editorskému zámeru. Všetličo o prítomnosti poviedky v národnej literatúre vypovie nielen generačný autorský záujem o jej tvorbu, ale zvlášť jej tematika a literárna estetika, čomu môže externe napomôcť ako signál napríklad jej názov: *Navždy spolu* (Sofija Andruchovyč), *Píseň závor* (Otar Dovženko), *Cizinec* (Oleh Houda), *Chodba* (Izdryk), *Za mesačné noci* (Maryna Pavlenko), *V nedeli po ránu...* (Vasyl Portak), *Jetotak* (Taras Prochasko), *Obydlí* (Mykola Rjabčuk), *Tam, kde je nebe* (Ljudmyla Taran), *Kulhavá rusalka*

- 6 PILAŘ, M.: *Pokus o žánrové vymezení povídky*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity. Spisy, 1994, s. 37. ISBN 80-7042-411-7. Autor ich vyratúva v 18 bodoch, začína krátkym rozsahom a končí hybridnosťou žánru.
- 7 MOCNÁ, D., PETERKA, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha–Litomyšl: Paseka 2004, s. 515 – 517. ISBN 80-7185-669-X. Heslo Povídka zdôrazňuje tak, ako je to aj v práci M. Pilaře, že ide o žáner rozkolísaný nielen svojou tradíciou, ale aj jednotlivým národným kultúrnym chápaním jej možností a poslania. Za podstatu sa považuje zmienka o tom, že „*Kratší próza ztvárňuje v jistém nadhledu zvolený moment lidské existence*“, s. 515
- 8 KINDLEROVÁ, R.: *Barevná hravost současné ukrajinské literatúry*, s. 7 – 19, kde formou autorských mikroprofilov konštruje žánrové dejiny poviedky. In: *Expres Ukrajina*. Zlín: Kniha Zlín 2008.

(Oleksandr Žovna). Sémanticky, emotívne, „poetizujúco“ ohraničené názvy vyvolávajú kultúrne asociácie a predpovedajú nádych láskavej tradície žánru a jeho témy.

Iné ladenie spravidla majú názvy, ktoré personalizujú tému aj problém, ako je to v poviedkach Samijlo z Nemyrova, švárny bandita (Jurij Andruchovyč)⁹, Príbeh ženy, ktorá se zamilovala do vetru (Vasyl Gabor), Porodila mňa matička (Bratři Kapranovi),¹⁰ Nové silonky (Jevhenija Kononenko, z výberu *Expes Ukrajina* je zastúpená aj v *Revue svetovej literatúry* 2009, č. 1: *Nové pančušky*), Vstávejte, mamko... (Marija Matios), Žroutka (Ljubov Ponomarenko) alebo Ťžký život zla (Maryna Sokoljan), či Hledání chrámu (Oksana Zabužko, aj ona je zastúpená vo výbere súčasnej ukrajinskej literatúry v *RSL* 2009, číslo 1: *Sestra, sestra*).

Do záverečného okruhu príznakových názvov pre poviedku včleníme tieto *Play the game* (Oleksander Irvanec), *Berlín*, o nýchž sme prišli (Sehij Žadan).

Zo žánrového pohľadu nebráni poviedke nič zásadné v tom, aby sa neotvorila do novelistického formátu a preklenula sa jeho pomocou do románového príbehu. Ona svojou podstatou ostáva latentnou výzvou pre svojho tvorca už tým, že sa nebráni synkretizmu, zaujímavo sa vydáva po trajektóriách filozofie, morálky, emocionality, estetiky, psychológie, ale aj tým, ako si všíma – a to doslova – tenké lánka pohybujúce životom toho, o kom vypovedá. Múdrosť tematiky, poetiky a mravnosti poviedky ako žánru i formy umeleckej výpovede je v jej vševedúcnosti a nezvyčajnej zovretosti, v prepracovanosti priestorového i personálneho detailu, v jej naračnej a výrazovej komornosti, ale keď je to potrebné, aj v jej mlčaní o nadčasom a hluku pri osudovom, jedinečnom v živote toho „sveta“, z ktorého vzišla pričinením svojho tvorca.

Súčasná ukrajinská literatúra je rôznofarebná, ale odkláňa ju na jeden smer z dávna presakujúci vnútorný smútok v postave a zajatie dejinným i osobným časom (pre)naplneným jemnosťou obrazu uchopeného vetou, úctou k prostote a jednoduchosti, vnútornej čistote i odovzdanosť protagonistu, čo prevažujúco vedie k príznakovým výpovediam s hodnotou dejinnej a noetickej identity pre ukrajinskú kultúru ako celok:

„Byl to přízrak malé vesničky, jež se podobala velké zelené číši. Ještě úplně nevymřela, ale zřejmě si uvědomovala, že už stojí na Boží cestě. Možná, že to byl přízrak celé Ukrajiny? Ne, určite ne – jen této vesničky. Pouze této...?“¹¹

9 Juraj Andruchovyč sa spája s literárnou skupinou Bu-Ba-Bu.

10 Bratia Kapranovci zaujali iróniami na „rodovo“ čitateľskú selekciu umeleckej literatúry: *Kobzar* 2000 (2003).

11 PAVLENKO, M.: *Za měsíčné noci*. In: *Expres Ukrajina*, s. 183.

O autorovi

Viera Žemberová, University of Prešov,
Faculty of Arts, Department of Slovak language and Literature,
Prešov, the Slovak Republic, *viazember@gmail.com*

